

DEPĂȘIREA¹ METAFIZICII PRIN ANALIZA LOGICĂ A LIMBAJULUI²

¹ Termenul „Überwindung” aci traduce sensul său figurat. Sensul primar este: învingere, biruire, chiar eliminare. Termenul a făcut epocă în raportarea critică a unor contemporani (Nietzsche, N. Hartmann, M. Heidegger ș.a.) la istoria metafizicii, preconizând de fapt o schimbare radicală, cumva o cotitură în conceperea obiectului metafizicii. Semnificativă este dezbaterea din *Sein und Zeit* despre ființă, aparținând lui Heidegger, autorul cu care R. Carnap se angajează aci în dispută.

² *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, în: ERKENNTNIS. Im Auftrag der Gesellschaft für empirische Philosophie Berlin und des Vereins Ernst Mach in Wien, hrsg. von R. Carnap und H. Reichenbach, F. Meiner in Leipzig, Zweiter Band (1932), pp. 219-241. Numele lui Carnap e însoțit (în paranteză) de precizarea „Prag” (orașul unde desfășura activitatea profesională pe atunci). Textul este precedat de următorul sumar: 1. Introducere. 2. Semnificația unui cuvânt. 3. Cuvinte metafizice fără semnificație. 4. Sensul unei propoziții. 5. Propoziții metafizice aparente. 6. Lipsa de sens a oricărei metafizici. 7. Metafizica – expresie a sentimentului vieții.

Notele de la p. 48 și 55 aparțin lui Carnap.

1. INTRODUCERE

Nu este greu de observat că, de la scepticii greci și până la empiriștii secolului al XIX-lea, *metafizicii* nu i-au lipsit deloc *adversarii*. Modalitatea reticențelor pretextate de aceștia a fost însă extrem de variată. Astfel, unii au considerat că doctrina metafizicii ar fi *falsă*, întrucât contrazice cunoașterea din experiență. Alții însă au tratat-o ca *incertă*, deoarece modul ei de punere a problemelor ar depăși granițele cunoașterii umane. În fine, mulți antimefizicieni au declarat preocuparea cu probleme metafizice drept una cu totul *nefructuoasă*; dacă s-ar putea să li se dea sau nu vreun răspuns, nu este necesar nicidecum să ne îngrijim de aceasta; ar însemna să ne consacram timpul unei sarcini practice, pe care și-o pune zilnic orice om activ!

Prin dezvoltarea *logicii moderne* a devenit posibil un răspuns nou și mai categoric la chestiunea privind valabilitatea și legitimitatea metafizicii. Cercetările de «logică aplicată» sau de «teoria cunoașterii», care-și pun ca sarcină să clarifice prin analiză logică conținutul cognitiv al propozițiilor științifice, și cu aceasta semnificația cuvintelor („conceptelor”) ce figurează în enunțuri, conduc atât la un rezultat pozitiv, cât și la unul negativ. Rezultatul pozitiv este dobândit pe terenul științei empirice: sunt clarificate conceptele particulare utilizate în diferite ramuri ale cunoașterii; este dovedită totodată conexiunea lor formal-logică și teoretico-gnoseologică. Pe terenul *metafizicii* (inclusiv al oricărei filosofii a valorii și oricărei

științe a normei) analiza logică conduce însă la un rezultat negativ, anume că *așa-zise propoziții ale acestui domeniu sunt cu totul lipsite de sens (sinnlos)*¹. Cu aceasta s-a obținut o eliminare (*Überwindung*) radicală a metafizicii, ceea ce nu era nicidecum posibil numai pornind de la punctele de vedere antimetafizice mai timpurii. Desigur, idei înrudite se găsesc deja în unele considerații anterioare, de pildă în cele de manieră nominalistă; realizarea decisivă însă este posibilă abia astăzi, după ce logica², prin dezvoltarea pe care ea a luat-o în ultimele decenii, a devenit o unealtă de o rigurozitate cu totul aparte.

Atunci când spunem că așa-numitele propoziții ale metafizicii sunt *lipsite de sens*, acest termen este luat în sensul cel mai riguros. În sens neriguros se obișnuiește uneori să se desemneze ca lipsită de sens o propoziție sau o

¹ Este vorba de o clasificare a enunțurilor devenită deja „clasică”: enunțuri cu sens (*sinnvoll*), goale (sau indiferente) față de sens (*sinnleer*) și fără sens (*sinnlos*). Primele țin de domeniul științelor (naturii, îndeosebi), cele din urmă ar aparține metafizicii; între ele se situează formalismele logico-matematice. Planul a ceea ce este „sinnlos” este aci în principal destinat metafizicii, ceea ce (îndreptățit sau nu în polemica de față) rămâne, totuși, discutabil; căci nu poate fi deloc exclusă orice construcție metafizică.

² De reținut că studiul de față se situează în continuarea celui intitulat: *Die alte und die neue Logik* (în: *Erkenntnis*, I. Band, 1930-1931, pp. 12-26) în care este rezumată concepția lui Carnap despre logică: logica limbajului (analiza logică a enunțurilor), înainte de a fi logica gândirii sau, altfel, corectitudinea de sens precede și condiționează corectitudinea logic-formală (Mai pe larg: Al. Boboc, *Filosofia contemporană*, EDP, 1982, pp. 250-255).

chestiune lipsită de interes, anume atunci când punerea ei este cu totul nefecundă (de exemplu chestiunea: „Cât de mare este greutatea medie a corpului acelor locuitori ai Vienei al căror număr de telefon se termină cu «3»); sau o propoziție care în mod evident este în întregime falsă (de exemplu, „în anul 1910 Viena avea 6 locuitori“), ori o alta, care nu numai empiric, ci și logic este falsă, și deci contradictorie (de pildă, „Fiecare dintre persoanele A și B este cu un an mai în vârstă decât cealaltă“). Propozițiile de acest gen, fie ele nefecunde sau false, sunt totuși cu sens (*sinnvoll*); căci numai propozițiile cu sens se pot în genere împărți în (teoretic) fecunde și nefecunde, adevărate și false. În sens riguros, *lipsit de sens* (*sinnlos*) este, dimpotrivă, un aliniament prolix de cuvinte care, într-o limbă determinată, existentă, nu constituie nicicum o propoziție¹. La prima vedere, un astfel de aliniament prolix de cuvinte ar avea aparența unei propoziții; de aceea, în asemenea caz o numim o *propoziție-aparentă* (*Scheinsatz*)². Teza noastră susține însă că prin analiză logică pretinsele propoziții ale metafizicii se arată a fi propoziții-aparente (pseudo-propoziții).

O limbă constă dintr-un vocabular și o sintaxă, adică dintr-o sumă de cuvinte care au o semnificație, și din reguli de formare a propo-

¹ „Sinnvoll“ este astfel prezent acolo unde e vorba de valorile de adevăr, chiar dincolo de restricția (adusă de Wittgenstein): enunțurile științelor naturii. „Sinnlos“ acoperă astfel și lipsa de sens absolut, cumva contrasensul.

² Pentru „Scheinsatz“ se poate accepta (poate mai exact!): pseudo-propoziții.

ziției; aceste reguli indică felul cum se pot forma propoziții din cuvinte de diferite specii. În conformitate cu aceasta, există două feluri de pseudo-propoziții: sau cele în care figurează cuvinte despre care s-a admis prin eroare că ar avea semnificație; sau cele în care cuvintele componente au în mod individual sens, dar sunt asamblate contrar sintaxei, astfel încât nu pot da o propoziție cu sens. În exemple vom vedea că pseudo-propoziții de ambele feluri se găsesc în metafizică. Mai târziu va trebui să reflectăm însă la temeiurile ce pledează pentru afirmația noastră, anume că întreaga metafizică constă din astfel de pseudo-propoziții.

2. SEMNIFICAȚIA UNUI CUVÂNT

Atunci când un cuvânt (într-o limbă constituită) are o semnificație, se obișnuiește să se spună că el ar desemna un «concept»; dacă luăm în seamă doar aparența că un cuvânt are o semnificație, în timp ce de fapt el nu are nici una, atunci vorbim despre un «concept-aparent» (*Scheinbegriff*). Cum să explicăm formarea unui astfel de concept? Nu a fost oare introdus în limbă fiecare cuvânt numai cu scopul de a exprima ceva determinat, astfel încât, încă de la prima sa întrebuințare, el are o semnificație determinată? Cum pot fi date atunci în limbajul tradițional cuvinte lipsite de semnificație? Ce-i drept, originar, fiecare cuvânt (în ciuda unor rare excepții, în sprijinul cărora mai târziu vom da un exemplu) are o semnificație. Adesea în cursul dezvoltării istorice un cuvânt își schimbă semnificația. Se întâmplă însă uneori că un

cuvânt își pierde vechea semnificație fără să primească una nouă. Astfel se și formează un pseudo-concept.

În ce constă deci *semnificația unui cuvânt*? Ce convenții privitoare la un cuvânt trebuie să fie întrunite pentru ca acesta să aibă o semnificație? (Nu are importanță aci dacă aceste condiții sunt formulate explicit, ca în cazul câtorva termeni și simboluri din știința modernă, sau sunt convenite tacit, cum se obișnuiește în cazul celor mai mulți termeni ai limbajului tradițional). În primul rând, trebuie să avem stabilită *sintaxa* cuvântului, adică modul intrării sale în forma propozițională cea mai simplă, în care acesta se poate petrece; numim această formă propozițională *enunț elementar* (*Elementar-satz*). Forma elementară de enunț pentru cuvântul „piatră” este, de exemplu, «x este o piatră»; în enunțuri de această formă, în locul simbolului general «x» se află o anumită indicare a ceva din categoria lucrului, de pildă «acest diamant», «acest măr». În al doilea rând, pentru enunțul elementar S al cuvântului corespunzător trebuie să se dea răspuns la următoarea chestiune, pe care o putem formula în modalități diferite.

1. Din ce specii de propoziții este *deductibil* S și ce propoziții sunt deductibile din S?

2. Sub care condiții poate S să fie adevărat și sub care fals?

3. Cum să-l *verificăm* pe S?

4. Ce *sens* are S?

(1) este formularea concretă, formularea
(2) se adaptează modalității de discurs al logicii,

(3) modalității de discurs al teoriei cunoașterii, (4) celei a filosofiei (fenomenologiei). Că ceea ce filosofii vizează cu (4) este sesizat prin (2) a enunțat-o explicit Wittgenstein: sensul unui enunț stă în criteriul său de adevăr.

[(1) este formularea „metalogică”; o expunere exhaustivă a metalogicii ca teorie a sintaxei și sensului, adică a relațiilor de derivare, poate fi dată mai târziu și în alt context].

Pentru un mare număr de cuvinte, chiar pentru cea mai mare parte a termenilor utilizați în științe, semnificația poate să fie indicată prin referirea la alți termeni („constituire”, definiție). De exemplu: „«antropode» sunt animale cu un corp articulat, extremități articulate și un înveliș al corpului din chitină”. Prin aceasta, pentru forma elementară de enunț a cuvântului „antropod”, anume pentru forma „lucrul ce este un antropod”, s-a și dat răspuns la întrebarea formulată mai sus; s-a stabilit că un enunț de forma aceasta trebuie să fie derivabil din premise de forma „x este un animal”, „x are un corp articulat”, „x are extremități articulate”, „x are un înveliș corporal din *chitină*”, precum și invers, anume că fiecare dintre aceste din urmă enunțuri va decurge din enunțul elementar. Prin aceste determinări privind derivabilitatea (în alte moduri de expresie: privind criteriul de adevăr, metoda de verificare, sensul) enunțului elementar despre „antropod”, semnificația cuvântului „antropod” a fost pe deplin stabilită. Fiecare cuvânt al limbajului este raportat astfel la alte cuvinte, iar finalmente la cuvintele ce survin în așa-numitele „enunțuri de observație” sau

„enunțuri protocolare“¹. Cuvântul își dobândește semnificația tocmai prin această raportare.

Chestiunea privind conținutul și forma primelor enunțuri (enunțuri protocolare), care până acum nu și-a aflat încă un răspuns definitiv, putem să o lăsăm cu totul la o parte în examinarea noastră. În teoria cunoașterii se obișnuiește a se spune că primele enunțuri se referă la «dat»; în chestiunea care privește datul ca atare nu s-a ajuns însă la un acord. Uneori se admite concepția după care enunțurile asupra datului privesc calitățile cele mai simple ale simțurilor și sentimentului (de pildă, „cald“, „albastru“, „bucurie“ ș.a.), alții înclină spre concepția după care în primele enunțuri e vorba de experiența trăirilor globale și raporturile lor de asemănare; o concepție mai larg răspândită vizează faptul că până și primele enunțuri vorbesc deja despre lucruri. Independent de diversitatea acestor conceperii, rămâne stabilit însă că o înșiruire de cuvinte are un sens numai dacă relațiile sale de derivare se stabilesc pornind de la enunțuri protocolare, acestea putând să fie de o natură sau alta; la fel și în cazul unui cuvânt: el are o semnificație numai dacă enunțurile în care acestea figurează sunt reductibile la enunțuri protocolare.

¹ În *Erkenntnis*, Carnap a publicat studiul: *Über Protokollsätze* (Bd. 3, 1932/33), în cadrul unei discuții mai largi despre această temă. „Protokollsatz“ înseamnă enunț asupra datului imediat, asupra a ceea ce este trăit imediat și, ca atare, considerat ca verificat și trecut într-un „protocol“ (un tabel), de la care se pleacă în verificarea enunțurilor.

Întrucât semnificația unui cuvânt este determinată prin criteriul său (altfel exprimat: prin relațiile de deducere a enunțului său elementar, prin condițiile sale de adevăr, prin metoda verificării sale), după stabilirea criteriului nu se mai poate dispune de ceea ce se vrea cu cuvântul «a viza». Dacă nu se poate oferi mai puțin decât criteriul, atunci cuvântul capătă cu aceasta o semnificație precisă; dacă însă nu se poate da nimic mai mult decât criteriul, atunci cu aceasta totul este determinat. În criteriu este conținută implicit semnificația; rămâne numai să o explicităm după nevoi.

Să luăm, cu titlu de exemplu, faptul că cineva formează noul cuvânt „babig”¹ și afirmă că există lucruri care sunt „babig” și altele care nu sunt „babig”. Pentru a afla semnificația acestui cuvânt, vom apela la criteriul: cum se stabilește, într-un caz concret, dacă un lucru este sau nu este „babig”? Înainte de toate, putem presupune că întrebarea rămâne fără răspuns; s-ar spune că nu există un criteriu experimental pentru „babigitate”. În acest caz, nu vom considera ca admisibilă utilizarea cuvântului în cauză. Dacă cel ce-l folosește susține, totuși, că există lucruri „babige” și lucruri „nebabige”, atunci pentru intelectul săracăcios, finit al omului, deosebirea în cauză rămâne o eternă enigmă, iar noi, la rândul nostru, vom considera aceasta drept o vorbărie goală. Poate că cel ce o susține ne va asigura însă că prin cuvântul „babig” el semni-

¹ „babig”, (apoi „bebig”), cuvinto prin care se subliniază că ceva nu înseamnă nimic, ceva ce poate ilustra doar imposibilitatea realizării semnificației.

fică totuși ceva. Prin aceasta aflăm numai faptul psihic că o anumită reprezentare și anumite sentimente se asociază cu acest cuvânt. Prin acest fapt însă cuvântul nu capătă neapărat semnificație. Dacă pentru noul cuvânt nu se poate stabili nici un criteriu, atunci propozițiile în care el survine nu exprimă nimic, sunt pur și simplu pseudo-propoziții.

În al doilea rând, să luăm în considerație cazul în care se poate stabili criteriul pentru un nou cuvânt, să zicem „bebig”; fie, deci, propoziția: „acest lucru e bebig” totdeauna atunci și numai atunci adevărată, dacă lucrul este pătrat (Pentru considerațiile noastre este astfel fără importanță, dacă acest criteriu ne este dat în mod expres ori dacă îl stabilim prin faptul că examinăm cu atenție în care cazuri cuvântul este întrebuințat în mod afirmativ și în care în mod negativ). Atunci vom spune: cuvântul „bebig” are aceeași semnificație ca și cuvântul „pătrat”. Vom privi ca inadmisibil acest fapt, dacă cei care utilizează cuvântul ne spun însă că prin el ei au „desemnat” cu totul altceva decât „pătrat”; orice lucru pătrat ar fi astfel și „bebig”, precum și invers, totul bazându-se pe faptul că patruleteralitatea ar fi expresia vizibilă pentru „bebigitate”, aceasta însă instituind ea însăși o proprietate secretă, neperceptibilă. Vor constata astfel că, odată stabilit criteriul și totodată stabilit că „bebig” înseamnă „pătrat”, atunci nu mai suntem liberi să desemnăm cu termenul în cauză un anumit acesta sau acela.

Să recapitulăm pe scurt rezultatul deliberărilor noastre. Fie „a” un cuvânt oarecare, iar „S (ă)” enunțul elementar în care intră acesta.

Condiția necesară și suficientă pentru ca „a” să aibă o semnificație se poate reda atunci în fiecare din formulările ce urmează, care în esență spun același lucru:

1) *Indiciile experimentale* ale lui „a” sunt cunoscute.

2) Se stabilește ce enunțuri protocolare „S(a)” se pot *deduce* de aci.

3) Sunt stabilite *condițiile de adevăr* pentru „S(a)”.

4) Procedul de *verificare* a lui „S(a)” este cunoscut¹.

3. TERMENI METAFIZICI FĂRĂ SEMNIFICAȚIE

În cazul multor termeni ai metafizicii se observă că ei nu satisfac tocmai condițiile menționate, că sunt astfel fără semnificație.

Să luăm ca *exemple* termenul metafizic „principiu” (chiar ca principiu de existență, nu ca principiu de cunoaștere sau axiomă). Diferiți metafizicieni dau răspuns la întrebarea: care este „principiul (suprem) al lumii (sau „al lucrurilor”, „al ființei”, „al fiindului”), de pildă: apa, numărul, forma, mișcarea, viața, spiritul, Ideea, Inconștientul, fapta, binele și altele încă. Pentru a afla semnificația pe care o are termenul „principiu” în această chestiune metafizică, trebuie să-i întrebăm pe metafizicieni sub ce conotații o

¹ Pentru concepția logică și teoretico-gnoseologică ce stă la baza expunerii noastre, menționăm aci pe scurt următoarele: Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 1922; Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, 1928; Waismann, *Logik, Sprache, Philosophie* (în pregătire).

propoziție de forma „ x este principiul lui y ” trebuie să fie adevărată și sub ce condiții falsă; cu alte cuvinte: punem întrebarea despre caracteristica sau despre definiția termenului „principiu”. Metafizicianul ne va răspunde astfel: „ x este principiul lui y ” trebuie să însemne „ y ” rezultă din x ”, „ființa lui y se bazează pe ființa lui x ”, „ y există prin x ” ș.a. Acești termeni sunt însă echivoci și nedeterminați. Adesea ei au însă o semnificație clară; de pildă, spunem despre un lucru sau fenomen y că el „derivă” adeseori din x , dacă observăm că lucruri și fenomene de genul lui x urmează adeseori sau totdeauna din lucruri sau fenomene de genul lui y (raportul cauzal în sensul unei succesiuni logice). Dar metafizicianul ne spune că el nu vizează acest raport empiric constant; căci astfel tezele sale metafizice nu ar fi decât simple enunțuri de experiență, de același fel ca cele ale fizicii. Cuvântul „a deriva” nu trebuie astfel să aibă aci semnificația unui raport de succesiune temporală și condițională, pe care o are de obicei. Totuși, pentru nici o altă semnificație nu ne este dat vreun criteriu. Ca urmare, pretinsa semnificație „metafizică” pe care ar putea să o aibă cuvântul, spre deosebire de cea empirică, în genere nici nu există. Dacă ne gândim la semnificația originară a cuvântului *principium* (sau a cuvântului grec corespunzător ἀρχή), atunci observăm că survine aci același curs al dezvoltării de mai sus. În mod expres, cuvântului i-a fost retrasă semnificația originară de „început”¹; el nu mai trebuie să însemne Primul în accepție temporală,

¹ *Anfang* = început, dar și geneză, originea a ceva.

ci într-o alta, specific metafizică. Pentru această „acceptie metafizică“ nu ne sunt date nici un fel de criterii. În ambele cazuri cuvântului i-a fost luată astfel semnificația mai timpurie, fără ca să i se dea una nouă; cuvântul a rămas doar ca o coajă goală. Încă dintr-o perioadă semnificativă timpurie i s-au asociat mereu diverse reprezentări; ele se leagă cu noile reprezentări și sentimente prin intermediul contextului în care se întrebuințează de-acum cuvântul. Prin aceasta cuvântul nu capătă însă o semnificație și rămâne mai departe lipsit de ea, atâta timp cât nu se poate afla o cale de verificare.

Un alt exemplu îl constituie cuvântul „*Dumnezeu*“. În situația aceasta trebuie să deosebim, abstracție făcând de variatele sale întrebuințări în cadrul fiecărui domeniu, uzul limbajului în trei cazuri sau perioade istorice, care de altfel s-au succedat de-a lungul istoriei. În întrebuințarea *mitologică* cuvântul are semnificație clară. Cu acest cuvânt (resp. cu cele paralele ale altor limbi) sunt desemnate uneori ființe corporale care domnesc într-un fel în Olimp, în cer sau în lumea subterană și care sunt înzestrate, într-o măsură mai mult sau mai puțin perfectă, cu putere, înțelepciune, bunătate și fericire. Cuvântul desemnează uneori și ființe spirituale, care nu au un corp de felul celui uman, dar se manifestă într-un anumit fel în lucruri sau evenimente ale lumii vizibile, astfel încât ele pot fi constatabile în mod empiric. În întrebuințarea *metafizică*, dimpotrivă, „Dumnezeu“ desemnează ceva supraempiric. Cuvântului îi este refuzată în mod expres semnificația unei ființe corporale sau a unei

ființe sufletești aflate în corp. Cum nu i se dă nici o altă semnificație, el rămâne lipsit de sens. Firește, cuvântului „Dumnezeu“ pare a i se atribui uneori o semnificație și în ordine metafizică. La o examinare mai atentă, definițiile ce se propun aci se dovedesc însă a fi pseudo-propoziții; ele conduc fie la asociații de cuvinte logic inadmisibile (de care va fi vorba mai târziu), fie la alți termeni metafizici (de exemplu „temei original“, „absolutul“, „necondiționatul“, „neatârnatul“, „autonomul“ ș.a.)¹, nici unul însă la condițiile de adevăr ale enunțului său elementar. În cazul acestui cuvânt nu este satisfăcută nici măcar prima cerință a logicii, anume cea a unei configurări a sintaxei sale, adică forma existenței sale într-un enunț elementar. Acesta din urmă ar fi trebuit să aibă aci forma „ x este un Dumnezeu“; metafizicianul însă fie că respinge cu totul această formă, fără să ofere o alta, fie, în cazul că o acceptă, nu indică categoria sintactică a variabilei x (categorii sunt, de pildă: corpuri, proprietăți ale corpurilor, relații între corpuri, numere ș.a.).

În privința cuvântului „Dumnezeu“, *uzul teologic* se situează între întrebuintarea mitologică și cea metafizică. Aci nu-i vorba de o semnificație proprie, ci doar de una ce oscilează între cele două feluri de utilizare. Unii teologi au un concept expres empiric de Dumnezeu (în modul nostru de desemnare, unul „mitologic“). În acest caz, nu e vorba de nici un fel de pseudo-propoziții;

¹ „Temei original“ (sau principiu prim) stă pentru *Urgrund*; „neatârnatul“ redă *das Unabhändige*, iar „autonomul“ *das Selbständige*, toți termeni de bază ai oricărei metafizici.

dezavantajul constă însă în faptul că, în această înțelegere, enunțurile teologiei sunt enunțuri empirice și, ca atare, se supun controlului științei empirice. În cazul altor teologi, întrebuințarea metafizică se prezintă în mod expres. Pentru o altă categorie de teologi, întrebuințarea cuvântului e neclară, urmând fie o folosire, fie alta, mișcându-se între cele două extreme.

La fel ca în exemplele examinate, termenii „principiu” și „Dumnezeu” și cea mai mare parte a altor *termeni specific metafizici* sunt *fără semnificație*, de exemplu „Idee”, „Absolutul”, „Necondiționatul”, „Infinitul”, „Ființa fiindului”, „Ne-Fiindul”, „Lucrul în sine”, „Spirit obiectiv”, „Esență”, „Ființă în sine”, „Ființă în și pentru sine”, „Emanatie”, „Manifestare”, „Coordonare exterioară”. „Eul”, „Non-Eul” ș.a. Cu aceste expresii nu se relatează nimic mai mult decât se relatează prin cuvântul „babig” în exemplul imaginat mai sus. Metafizicianul ne spune că nu se pot furniza condiții empirice de adevăr; dacă însă adaugă că printr-un astfel de cuvânt el „vizează” totuși ceva, atunci știm că prin aceasta sunt indicate doar reprezentările și sentimentele concomitente, prin care cuvântul nu capătă însă vreo semnificație. Pretinsele propoziții metafizice, care conțin asemenea cuvinte, nu au nici un sens, nu spun nimic, sunt simple pseudo-propoziții. Cum se explică geneza lor istorică, aceasta o vom examina mai târziu.

4. SENSUL UNEI PROPOZIȚII

Până aci am examinat doar pseudo-propoziții în care intervine un cuvânt lipsit de semnificație. Există însă și un al doilea fel de pseudo-propoziții. Ele constau din cuvinte cu semnificație, dar astfel combinate, încât nu rezultă nici un sens pentru enunțul în cauză. Sintaxa unei limbi arată care asociații de termeni sunt permise și care nu. Nu pretutindeni însă sintaxa gramaticală a limbilor naturale îndeplinește funcția de eliminare a combinațiilor de cuvinte lipsite de sens. Să luăm ca exemplu următoarele două șiruri de cuvinte:

1. „Cezar este și”,
2. „Cezar este un număr prim”.

Primul șir (1) este constituit contrar sintaxei¹; sintaxa cere ca pe locul trei să stea nu un cuvânt de legătură, ci un predicat ori un substantiv (cu articol) sau un adjectiv. În conformitate cu sintaxa este format, de pildă, șirul de cuvinte „Cezar este un strateg”; aceasta este un șir de cuvinte care are sens, constituie o propoziție adevărată. La fel și șirul (2), constituit conform sintaxei; căci el are aceeași formă gramaticală ca și enunțul tocmai denumit. Totuși (2) este lipsit de sens. „Număr prim” este o proprietate pentru numere. Deoarece (2) apare ca un enunț, însă nu este propoziție, nu spune nimic, nu dă expresie nici unui conținut existent, nici unuia neexistent, numim atunci acest șir de cuvinte o „pseudo-propoziție”. Prin faptul că sintaxa gramaticală nu este lezată, suntem

¹ „Syntaxwidrig” = opus sintaxei, ca și „Widersinn” (opus sensului) (contrasens).

ademeniți, la prima vedere, către părerea eronată că am avea de-a face cu o propoziție, chiar dacă și una falsă. „ a este un număr prim” este însă o afirmație falsă atunci și numai atunci când a este un număr natural divizibil printr-un altul care nu e nici a (el însuși), nici 1 (unitatea); evident, aci pentru „ a ” nu poate fi pus „Cezar”. Acest exemplu a fost astfel ales, încât absența de sens este ușor de observat; în cazul multor așa-numite enunțuri metafizice – nu este atât de ușor de observat că ele sunt pseudo-propoziții. Faptul că în limba obișnuită este posibilă formarea de șiruri de cuvinte lipsite de sens, fără însă a leza regulile gramaticii, ne arată că, din punct de vedere logic considerată, sintaxa gramaticală este insuficientă. Dacă sintaxa gramaticală ar corespunde exact sintaxei logice, atunci nu ar mai putea exista nici o pseudo-propoziție. Dacă sintaxa gramaticală ar deosebi nu numai părți de cuvânt ca substantive, adjective, verbe, conjuncții ș.a., ci, în cadrul acestora, ar face și deosebiri certe reclamate logic, atunci nu s-ar mai putea constitui nici o pseudo-propoziție. Dacă, de exemplu, substantivele s-ar subdivide din punct de vedere gramatical în mai multe părți de vorbire, după care ar desemna proprietăți ale corpurilor, numerelor ș.a., atunci cuvintele „strateg” și „număr prim” ar aparține unor categorii de cuvinte deosebite din punct de vedere gramatical, iar (2) ar fi la fel de contrară spiritului limbii ca și (1). Într-o limbă corect construită, toate șirurile de cuvinte care nu ar avea sens, ar fi astfel de genul exemplului (1).

În felul acesta ele ar fi cumva eliminate în mod automat de gramatica însăși; adică, pentru a evita lipsa de sens ar fi nevoie să considerăm nu semnificația cuvintelor în parte, ci partea lor de cuvânt („categoria sintactică”, de exemplu: lucru, proprietate a lucrului, relația lucrului, numărul, proprietatea numărului, relația numărului ș.a.). Dacă teza noastră, anume că propozițiile metafizicii sunt pseudo-propoziții, este îndreptățită, atunci metafizica nu ar putea nicidecum să fie formulată într-o limbă construită corect din punct de vedere logic. De aci rezultă marea importanță filosofică a temei construcției unei sintaxe logice, construcție în care sunt angajați logicienii în prezent.

5. PSEUDO-PROPOZIȚII METAFIZICE

Vrem să ilustrăm acum cele spuse cu ajutorul câtorva exemple de pseudo-propoziții metafizice, în care se observă deosebit de clar că este lezată sintaxa logică, cu toate că sintaxa gramaticală tradițională este satisfăcută. Alegem câteva enunțuri din acea doctrină metafizică, care exercită în prezent în Germania cea mai puternică influență¹.

¹ Citatele ce urmează (probabil originalului) sunt luate din M. Heidegger, *Was ist Metaphysik?*, 1929. Am fi putut la fel de bine să le luăm de la oricare altul dintre numeroșii metafizicieni din contemporaneitate sau din trecut; cele alese ne par însă deosebit de clare pentru a ilustra interpretarea noastră.

„Trebuie să fie studiat doar fiindul (*das Seiende*), și încolo - *nimic*; Fiindul singur și în plus - *nimic*; Fiindul unic și pe deasupra - *nimic*. În ce constă acest *Nimic*? Există *Nimicul* numai întrucât există *Nu-ul*, adică negația? Sau, invers? Există negația și *Nu-ul* întrucât există *Nimicul*? Noi afirmăm: *Nimicul este mai original decât Nu-ul și negarea*. - Unde să căutăm *Nimicul*? Cum găsim *Nimicul*? - Noi cunoaștem *Nimicul*. - - *Angoasa revelează Nimicul*. - - Înaintea cui și de ce ne-am angaja ar fi „propriu-zis“ - *nimic*. De fapt: *Nimicul însuși* - ca atare - era acolo. - - *Ce este Nimicul?* - - *Nimicul însuși neantizează*¹.

Pentru a arăta că posibilitatea formării de pseudo-propoziții se sprijină pe o carență logică a limbii, stabilim schema de mai jos. Enunțurile din coloana I sunt atât gramaticale, cât și logic ireproșabile, adică au sens (*sinnvoll*). Enunțurile din coloana II (cu excepția lui B 3) se află, din punct de vedere gramatical, în perfectă analogie cu cele din coloana I. Forma propozițională II A (ca întrebare și răspuns) nu corespunde exigențelor ce se impun unei limbi corecte din punct de vedere logic. Ea este totuși cu sens, deoarece se poate traduce într-un limbaj corect; aceasta o arată propoziția III A, care are același sens ca și II A. Inadvertența formei propoziționale II A se arată atunci în aceea că, pornind

¹ O formulă greu traductibilă: «Das Nicht selbst nichtet». Ea ține de concepția heideggeriană despre limbă („das Haus des Seins“, lăcașul ființei), luată în planul ontologic, nu doar al comunicării. De aici și formula ca: «Die Sprache spricht» (în: *Unterwegs zur Sprache*, G. Neske, Pfullingen, 4. Aufl., 1971).

de la ea, putem ajunge, prin operații ireproșabile din punct de vedere gramatical la formele propoziționale lipsite de sens II B, care sunt extrase din citatul mai sus menționat. Aceste forme nu permit în genere să fie puse în limbajul corect al coloanei III. Cu toate acestea, lipsa lor de sens nu se observă la prima vedere; aceasta întrucât ne lăsăm prea ușor amăgiți de analogia cu propozițiile cu sens I B. Eroarea limbajului nostru, constatabilă aci, constă în aceea că, în opoziție cu un limbaj logicește corect, permite o identificare a formei gramaticale între șiruri verbale cu sens (*sinnvoll*) și șiruri verbale fără sens (*sinnlos*). Fiecărui enunț verbal îi este adăugată o formulă corespunzătoare în modalitatea scripturală a logisticii; această formulă permite să se arate deosebit de clar analogia improprie între I A și II A și apariția structurilor fără sens II B, bazate pe această analogie.

Iată acum schema:¹

¹ Pentru semnele cu rol de formalizare termenii sunt lăsați în limba germană: dr (= draussen); Re (= Regen); k (= kennen); re (= regnet); Ni (Nichts); ni (= nichtet); ex (= existiert).

I. Enunțuri cu sens ale limbajului uzual.

- A. Ce este afară?
dr. (?)
 Afară e ploaie.
dr. (Re)
- B. Ce se poate spune despre această ploaie? (adică: ce face ploaia? sau: ce se poate spune în plus încă despre această ploaie?)
? (Re)

1. Noi cunoaștem ploaia.
k (Re)

2. Ploaia plouă.
re (Re)

II. Producerea nonsensului pornind de la ceea ce e cu sens (*sinnvoll*) în limbajul uzual.

- A. Ce este afară?
dr. (?)
 Afară nu-i nimic.
dr. (Re)
- B. Ce se poate spune despre acest Nimic?
? (Ni)

1. „Noi căutăm nimicul”, „Noi găsim nimicul”, „Noi cunoaștem nimicul”.
k (Ni)

2. „Neantul neantizează”
ni (Ni)

3. Există numai neant. deoarece...
ex (Ni)

III. Limbaj logicește corect.

A. Nu este (nu există) ceva, care este afară
 $\sim \exists (x) \cdot d(x)$

B. Nici una dintre aceste forme nu poate în genere să fie constituită.

La o examinare mai îndeaproape a pseudo-propozițiilor din II B se mai arată o anumită deosebite. Formarea enunțurilor (1) se bazează pur și simplu pe eroarea: cuvântul „nimic” este luat drept nume de obiect, întrucât în limbajul obișnuit în această formă se procedează astfel pentru a formula o propoziție existențială negativă (vezi II A). Într-un limbaj corect, dimpotrivă, servește același scop nu un *nume* aparte, ci o anumită *formă logică* a enunțului (vezi III A). În enunțul II B, intervine încă ceva nou, anume formarea cuvântului lipsit de semnificație „neantizează”. Enunțul este astfel lipsit de sens dintr-un dublu temei. Am explicat mai înainte că termenii lipsiți de semnificație în metafizică provin îndeobște prin faptul că aci un cuvânt cu semnificație își pierde această calitate prin utilizarea metafizică. Aci, dimpotrivă, avem în față unul din cazurile rare în care este introdus un cuvânt nou, care, de la început, nu are nici o semnificație. Enunțul II B, trebuie, de asemenea, din două motive, eliminat. În eroarea de a întrebuința cuvântul „neant” ca nume de obiect, enunțul concordă cu cele precedente. În afară de aceasta, el conține o contradicție. Chiar dacă ar fi permis a introduce cuvântul „neant” ca nume sau indiciu al unui obiect, în definiție, acestui obiect i ar fi refuzată, totuși, existența, iar apoi, în enunțul (3) îi va fi iarăși atribuită. Chiar dacă nu ar fi deja lipsit de sens, acest enunț ar fi contradictoriu, și astfel în afară de sens (*unsinnig*)¹.

¹ Termenul *unsinnig* marchează indiferența față de sens și nu se confundă cu *sinnlos* (fără sens, lipsă de sens), nici cu *widersinn* (opozitie față de sens).

În prezența erorii logice grosolane, pe care o aflăm în enunțurile II B. am putea ajunge la prezumția că, în studiul citat, cuvântul „neant” trebuie să aibă, poate, o cu totul altă semnificație decât de obicei. Și această prezumție este întărită încă atunci când citim mai departe în lucrare că angostea revelează neantul, că în angostă neantul însuși ar exista undeva ca atare. Aici cuvântul „neant” pare că trebuie să desemneze o anumită stare afectivă, poate de natură religioasă ori așa ceva, care stă la baza unei asemenea stări. Dacă acesta ar fi cazul, atunci erorile logice semnalate în enunțurile II B n-ar mai exista. Dar din începutul paginii 229 din citatul menționat rezultă că această interpretare nu este posibilă. Din combinațiile de „numai” și „și altceva nimic” (*nichts*) rezultă în mod clar că aci cuvântul „neant” (*nichts*) are semnificația uzuală a unei particule logice care servește la exprimarea unei propoziții negative de existență. Din această introducere a cuvântului „neant” decurge atunci nemediat chestiunea fundamentală a studiului: „Ce știm despre acest neant?”

Reticența noastră, dacă nu am ajuns cumva la o falsă interpretare, este însă cu totul eliminată atunci când vedem că autorul studiului în cauză se exprimă pe deplin clar asupra faptului că problemele sale și propozițiile logicii se opun una celeilalte. „*Întrebare și răspuns* cu privire la neant sunt în sine la fel de absurde (*widersinnig*). Regula fundamentală a gândirii, care se aplică de obicei într-o manieră generală, anume principiul non-contradicției, «logica»

generală, înlătură această chestiune". Cu atât mai rău pentru logică! Dominația ei trebuie înlăturată: „Dacă astfel puterea *intelectului* în câmpul chestiunii privind neantul și ființa este înfrântă, atunci se hotărăște cu aceasta și destinul dominației logicii în cadrul filosofiei. Însăși ideea de «logică» *se volatilizează* în vârtejul unei chestiuni mai originare". Va putea însă o știință sobră să se acorde cu vârtoarea unei chestionări opuse logicii (*widerlogisch*)? Răspunsul este însă deja dat: „Așa-zisa sobrietate și superioritatea științei devine ceva ridicol, dacă nu se ia în serios neantul". Aflăm astfel o confirmare a tezei noastre; chiar un metafizician ajunge aci la constatarea faptului că întrebările și răspunsurile sale nu sunt comparabile cu logica și modul de gândire al științei.

Apare acum cu toată claritatea deosebirea dintre teza noastră și cea a *antimetafizicienilor ce ne-au precedat*. Pentru noi metafizica nu valorează ca o „pură himeră" sau „basm". Propozițiile unui basm nu contrazic logica, ci numai experiența; prin aceasta ele sunt cu sens (*simvoll*), deși false. Metafizica nu este nicidecum o „superstiție"; putem crede în propoziții adevărate și în propoziții false, însă nu în alinamente de cuvinte lipsite de sens (*sinnlos*). Enunțurile metafizice nu trebuie considerate nicidecum ca „*ipoteze de lucru*"; căci pentru o ipoteză raportul de înlănțuire deductivă cu propoziții (adevărate sau false) empirice este esențial, ceea ce lipsește în cazul pseudo-propozițiilor.

Pentru a salva metafizica a fost ridicată adesea, prin apel la așa-numita *mărginire a*

facultății de cunoaștere umană, obiecția următoare: propozițiile metafizice nu pot, e adevărat, să fie verificate de om sau de vreo altă ființă finită; ele ar putea însă fi valabile ca prezumții despre ceea ce s-ar da ca răspuns la chestiunea noastră de către o ființă dotată cu facultăți de cunoaștere superioare sau chiar perfecte; chiar și ca prezumții ele ar fi totuși cu sens (*sinnvoll*). Fată de această obiecție am vrea să ținem seamă de următoarele. Dacă semnificația unui cuvânt nu se poate indica sau aliniamentele de cuvinte nu sunt alcătuite conform sintaxei, atunci nu se poate vorbi de chestiune ca atare (Ne-am gândi cumva la pseudo-probleme: „Este această masă *babig*?“, „Este numărul 7 sfânt?“, „Sunt numerele pare mai întunecate decât cele impare?“). Acolo unde nu este pusă ca atare o problemă, nici măcar o ființă atotștiutoare nu ar putea să răspundă. Dar s-ar putea cumva obiecta astfel: așa cum un om care vede poate comunica unui orb o cunoștință nouă, tot așa și o ființă superioară ne-ar putea probabil comunica o cunoaștere metafizică, de exemplu, dacă lumea vizibilă este manifestarea unui spirit. Fată de această obiecție trebuie să examinăm ce înseamnă „cunoaștere nouă“. Ne-am putea imagina, firește, că putem întâlni animale care ne atrag atenția asupra unui nou simț. Dacă o astfel de ființă ne-ar demonstra teorema lui Fermat sau ar descoperi un nou instrument fizic ori ar stabili o lege naturală necunoscută până acum, prin aceasta cunoașterea noastră ar fi considerabil îmbogățită. Căci noi putem să controlăm acestea tot atât cât ar putea un orb să

înțeleagă și să verifice întreaga fizică (și, cu aceasta, toate enunțurile celui care vede). Dar dacă ființele presupuse ne spun ceva ce noi nu putem verifica, atunci nici nu le putem înțelege; pentru noi nu se realizează aci nici o comunicare, ci numai simple sunete verbale fără sens, deși poate provocând asociații de reprezentare. Rezultă astfel că printr-o altă ființă, indiferent dacă aceasta cunoaște mai mult sau mai puțin sau totul, cunoașterea noastră poate fi lărgită doar cantitativ, fără însă să poată ajunge la vreo cunoaștere principial nouă. Ceea ce pentru noi e incert poate deveni cert cu ajutorul altuia; ceea ce însă ne este ininteligibil, ceea ce este fără sens nu poate să devină pentru noi cu sens prin ajutorul altcuiva, oricât de mult ar ști aceasta. În consecință, nici Dumnezeu, nici Diavolul nu ne-ar putea ajuta să ajungem la vreo metafizică.

6. LIPSA DE SENS A ORICĂREI METAFIZICI

Exemplele de propoziții metafizice pe care le-am analizat sunt extrase toate din același studiu. Rezultatele însă sunt la fel de valabile, parțial chiar în aceeași termeni, și pentru alte sisteme metafizice. Dacă studiul menționat citează o propoziție corespunzătoare din *Hegel* („Ființa pură și neantul pur sunt deci unul și același lucru“), această referire este într-un totuși legitimă. Căci metafizica lui *Hegel* are logicește exact același caracter, pe care l-am găsit în metafizica cea mai modernă. Același lucru este valabil și pentru restul de sisteme metafizice, chiar dacă modul lor de turnură a limbajului, și cu aceasta genul de erori logice, se abate mai mult sau mai puțin de la cel din exemplele discutate.

Nu ar părea deloc necesar să aducem aci și alte exemple pentru analiza enunțurilor metafizice particulare ale diferitelor sisteme. Destul să trimitem doar la genurile de erori cele mai frecvente.

Se pare că cele mai multe erori logice, care sunt comise în pseudo-propoziții, se bazează pe deficiența de ordin logic ce ține de întrebuințarea verbului „*a fi*” în limba noastră (și cuvintele corespunzătoare în aproape toate limbile europene). Prima eroare o constituie ambiguitatea cuvântului „a fi”; acesta se utilizează o dată ca o copulă înaintea unui predicat („eu sunt flămând”), iar altă dată pentru desemnarea existenței („eu sunt”)¹. Eroarea se agravează prin faptul că deseori metafizicienii nu remarcă clar această duplicitate. A doua eroare constă în forma verbului în cea de-a doua semnificație, anume cea a *existenței*. Prin forma verbală este prezumat în mod iluzoriu un predicat acolo unde nu există nici unul. Chiar de mai mult timp, unii gânditori și-au dat seama că existența nu este un indiciu (*Merkmal*) (Vezi: Kant, în respingerea dovezii ontologice a existenței lui Dumnezeu). Abia logica modernă însă este aci pe deplin consecventă; ea introduce simbolul existență într-o asemenea formă sintactică încât el nu poate să fie atașat ca un predicat la simbolul unui obiect, ci numai la un predicat (Vezi, de

¹ Distincția (de tradiție aristotelică) este fundamentală. Ea trebuie continuată însă cu o alta, anume: despre ce tip de existență este vorba? Este necesară astfel operarea cu distincția „a fi” (ființă) și „a exista” (într-un mod determinat: logic, empiric ș.a.).

exemplu, enunțul III A în tabela de mai sus). Cea mai mare parte a metafizicienilor, încă din Antichitate, s-au lăsat ademeniți în pseudo-propoziții tocmai prin forma verbală, și cu aceasta predicativă, a cuvântului „a fi”, ca, de pildă: „eu sunt”, „Dumnezeu este”.

Un exemplu pentru această eroare aflăm în formula lui *Descartes*, „*Cogito, ergo sum*”. Lăsând cu totul la o parte aci chestiunea reticențelor de conținut ce s-ar putea ridica împotriva premiselor – dacă, anume, propoziția „eu gândesc” este expresia adecvată a conținutului de fapt vizat sau poate implică o hipostaziere –, vrem să examinăm cele două propoziții numai din punctul de vedere formal-logic. Aici observăm două erori logice esențiale. Prima se află în propoziția-concluzie „eu sunt”. Fără îndoială, verbul „a fi” este gândit aci în sensul existenței; căci o copulă nu ar putea fi utilizată fără predicat; „eu sunt” al lui *Descartes* este înțeles de altfel totdeauna în acest sens. Atunci însă, această propoziție păcătuiește față de regula logică numită mai sus, anume că existența poate fi enunțată numai în legătură cu un predicat, nu cu un nume (subiect, nume propriu). Un enunț de existență nu are forma „*a* există” (ca aci: „eu sunt”, adică „eu exist”), ci forma „există ceva de genul cutare și cutare”. A doua eroare arezida în trecerea de la „eu gândesc” la „eu exist”. Dacă din enunțul „*P(a)*” („lui *a* îi revine proprietatea *P*”) vrem să scoatem un enunț de existență, atunci acesta poate afirma existența numai referitor la predicatul *P*, nu la subiectul *a* al premisei. Din „eu sunt un european” nu decurge „eu exist”. ci „există un european”. Din „eu

gândesc“ nu decurge „eu sunt“, ci „există ceva care gândește“.

Faptul că limbile noastre exprimă existența printr-un verb („a fi“ sau „a exista“) nu constituie totuși în sine o eroare logică, ci este numai inoportun, primejdios. Prin forma verbală suntem conduși destul de ușor la înțelegerea greșită după care existența ar fi un predicat; se ajunge astfel la asemenea moduri de expresie intervertite din punct de vedere logic și, ca urmare, fără sens, cum sunt cele pe care tocmai le-am examinat. Aceeași origine au și astfel de forme, ca „fiindul“ (*das Seiende*), „ne-fiindul“¹ care din totdeauna au avut un rol considerabil în metafizică. Într-o limbă logic corectă, este chiar imposibil de construit astfel de forme. După cum se pare, în limbile latine și în germană s-au introdus, probabil după modelul grec, formele „ens“, resp. „fiind“ (*seiend*) anume pentru uzul metafizicienilor; în felul acesta în timp ce se credea că se înlătură un neajuns, limba se pervertea tot mai mult sub aspect logic.

O altă abatere, survenită foarte adesea, de la sintaxa logică o constituie așa-numita „confuzie a sferelor“ conceptuale. În timp ce eroarea numită mai înainte rezidă în aceea că se folosește ca un predicat un simbol cu semnificație nepredicativă, aci se folosește un predicat chiar ca atare, ca predicat, dar al unei alte „sfere“; are loc aici o violare a regulilor așa-numitei „teorii a tipurilor“.

¹ Pentru „das Seiende“, „das Nicht-Seiende“ folosim o mai puțin obișnuită în limba română substantivare a participiului pentru a exprima starea de ființare determinată, mereu în curs de determinare, singura care tolerează multiplul (prin semnificații multiple).

Un exemplu ilustrativ pentru acest caz este enunțul examinat mai înainte: „Cezar este un număr prim”. Numele de persoane și numerele țin de sfere logice diferite, și, ca urmare, la fel și predicatele de persoane (de exemplu „strategii”) și predicatele de numere („număr prim”). Spre deosebire de cazul întrebuirii lingvistice examinată mai înainte a verbului „a fi”, eroarea amestecului sferelor nu este rezervată metafizicii, ci survine foarte adesea și în limbajul uzual. Rareori se ajunge însă aci la lipsa de sens; căci multivocitatea cuvintelor în privința sferelor se prezintă într-o manieră în care poate să fie ușor îndepărtată.

Exemplu: 1. „Această masă este mai mare decât aceea”. 2. „Înălțimea acestei mese este mai mare decât cea a acelei mese”. Aci cuvântul „mai mare” este întrebuințat în (1) ca relație între obiecte, în (2), întrebuințat ca relație între numere, deci pentru două categorii sintactice diferite. Eroarea este aci neesențială: ea ar putea, de exemplu, să fie eliminată prin aceea că „mai mare 1” și „mai mare 2” sunt scrise: „mai mare 1” va fi definit atunci prin aceea că se pornește de la „mai mare 2”, explicându-se că forma propozițională (1) este convenită ca echivalentă cu (2) și câteva altele asemănătoare.

Întrucât în limbajul curent amestecul sferelor nu pricinuieste nici un inconvenient serios, s-a întreținut în genere obișnuința de a nu îl lua în seamă. Ceea ce pentru cazul obișnuit al limbii este convenabil a avut însă consecințe cu totul nefericite în metafizică.

Aci gânditorii, seduși de obișnuința din limba comună, s-au lăsat atrași spre un astfel de

amestec al sferelor, care însă nu mai poate fi tradus, ca în limbajul comun, în formă logică corectă. Pseudo-propoziții de acest gen sunt deosebit de frecvente, de exemplu, la *Hegel* și la *Heidegger*, care, cu multe particularități, a preluat forma hegeliană de exprimare, precum și unele dintre imperfecțiunile sale logice (De exemplu, determinări care se raportează la obiecte de un anumit gen sunt aplicate la o determinare a acestor obiecte ori la „ființa” sau „ființa concretă” /*Dasein*/ sau la o relație dintre aceste obiecte).

După ce am aflat că multe propoziții metafizice sunt lipsite de sens (*sinnlos*), se ridică întrebarea dacă nu cumva există în metafizică un stoac de enunțuri metafizice, care ar rămâne, chiar și după eliminarea celor fără-sens.

Prin rezultatele cercetării noastre de până aci s-ar putea ajunge la părerea că metafizica implică multe pericole, riscuri de a nimeri în lipsa de sens, că, de aceea, cine vrea să se îndeletnicească cu metafizica, acela trebuie să facă efortul de a evita aceste pericole. În realitate însă, situația e de așa natură că nu pot să existe nici un fel de enunțuri metafizice cu sens (*sinnvoll*). Aceasta decurge din însăși sarcina pe care și-o pune metafizica: să descopere și să descrie o cunoaștere inaccesibilă științei empirice.

Am reflectat mai înainte asupra faptului că sensul unei propoziții constă în metoda verificării sale¹. O propoziție exprimă numai ceea

¹ Este cunoscut principiul verificării al empirismului logic, după care sensul (determinat prin metoda verificării lui) vine sau după criteriul empiric, sau după criteriul logic (coerența cu propozițiile stabilite anterior).

ce este verificabil în ea. Ca urmare, o propoziție poate să exprime, dacă în genere exprimă ceva, numai fapte empirice. Ceva care, principial, s-ar afla dincolo de experiență nu ar putea să fie nici enunțat, nici gândit, nici interogat.

Enunțurile (cu sens - *sinnvollen*) se împart în următoarele categorii: mai întâi există enunțuri care sunt deja adevărate numai în baza formei lor („tautologii“, după *Wittgenstein*; ele corespund aproximativ „judecăților analitice“ ale lui *Kant*); acestea nu ne spun nimic asupra realității. Acestui gen de enunțuri îi aparțin formulele logicii și matematicii; ele nu sunt ele-însele enunțuri asupra realității, ci doar servesc la transformarea unor asemenea enunțuri. În al doilea rând, există negatele unor astfel de enunțuri („contradictoriile“); ele sunt contradictorii (*widerspruchsvoll*), deci false în baza formei lor. Pentru toate celelalte enunțuri decizia asupra adevărului sau falsității lor rezită în enunțurile protocolare; astfel ele sunt (adevărate sau false) *propoziții de experiență* și aparțin domeniului științei empirice. Dacă se formează un enunț care nu aparține categoriilor menționate, atunci în mod automat el devine lipsit de sens (*sinnlos*). Cum metafizica nici nu vrea să exprime enunțuri analitice, nici nu nimereste în domeniul științei empirice, ea este nevoită fie să întrebuințeze cuvinte pentru care nu-i dat nici un criteriu și care, prin urmare, sunt goale de semnificație (*bedeutungsleer*), fie să alcătuiască astfel de cuvinte cu semnificație (*bedeutungsvoll*) care nu dau nici un enunț analitic (contradictoriu), nici unul empiric. În ambele cazuri rezultă în mod necesar pseudo-propoziții.

Analiza logică se pronunță astfel asupra lipsei de sens a oricărei pretinse cunoașteri, care

vrea să se extindă peste sau dincolo de *Experiență*. Această sentință atinge mai întâi orice metafizică speculativă, orice pretinsă cunoaștere pornind de la *gândirea pură* sau de la *intuiția pură*, care crede că poate să se lipsească de experiență. Sentința se referă însă și la acea metafizică doritoare să cunoască (pornind de la existență), prin *raționamente* specifice, *ceea ce se află* în afară sau *dincolo de experiență* (de exemplu, teza neovitalistă a unei „entelheii” care acționează în fenomenele organice, fără să poată fi sesizată fizic; la fel chestiunea privind „esența relației cauzale” dincolo de stabilirea anumitor regularități ale succesiunii; la fel și discursul despre „lucru în sine”). Mai departe, sentința este valabilă și pentru orice *filosofie a valorii* sau *normei*, pentru orice etică sau estetică înțeleasă ca disciplină normativă. Căci valabilitatea obiectivă a unei valori sau a unei norme nu poate (nici după concepția filosofiei valorii) să fie verificată empiric sau dedusă din enunțuri empirice; ca urmare, ea nu poate în genere să fie exprimată (printr-un enunț cu sens). În alți termeni: sau se dau pentru „bine” și „frumos”, și celelalte predicate folosite în științele normative, criterii empirice, sau nu se dau. Un enunț cu astfel de predicat va fi în primul caz o judecată empirică despre un fapt, dar nu o judecată de valoare; în al doilea caz, el devine o pseudo-propoziție, căci nu se poate în genere constitui o propoziție care să exprime o judecată de valoare.

Acuzația de lipsă de sens atinge în definitiv și acele orientări metafizice care, cu totul inexact, sunt desemnate ca orientări teoretico-gnoseo-

logice, anume *realismul* (în măsura în care el vrea să exprime mai mult decât constatarea experimentală că fenomenele trimit la o anumită regularitate, prin care este dată posibilitatea de aplicare a metodei inductive) și adversarul său: *idealismul* subiectiv, solipsismul, fenomenalismul, *pozitivismul* (în sensul mai timpuriu).

Dar, în definitiv, mai rămâne ceva pentru *filosofie*, dacă toate propozițiile care spun ceva sunt de natură empirică și aparțin, de fapt, științei realului? Ceea ce-i rămâne nu sunt enunțuri, nici vreo teorie sau sistem, ci numai o *metodă*, anume cea a analizei logice. În cele reliefate mai sus am arătat aplicarea acestei metode numai sub aspectul ei negativ; ea servește aci la eliminarea cuvintelor lipsite de semnificație (*bedeutungslos*), a pseudo-propozițiilor (care nu semnifică de fapt nimic). În întrebuintarea ei pozitivă, metoda în cauză servește la clarificarea conceptelor și propozițiilor cu sens, la fundamentarea logică a științei realului și a matematicii. Orice aplicare negativă a metodei este în situația istorică prezentă necesară și esențială. Fertilă, chiar și în practica actuală, este însă aplicarea pozitivă; dar nu putem să ne raportăm aci la ea mai îndeaproape. Scopul analizei logice, al cercetării fundamentelor -, iată ceea ce înțelegem noi prin „*filosofie științifică*”, în opoziție cu metafizica: în acest scop vor să conlucreze cele mai bune contribuții ale acestei reviste¹.

¹ Este concepția tipică a orientării neopozitiviste: filosofia nu este o concepție, ci o *metodă* de analiză (logică) a enunțurilor (științei), ca atare (cum spunea Wittgenstein) este o activitate și numai astfel „*wissenschaftliche Weltanfassung*” (concepție științifică despre lume), opusă metafizicii.

La chestiunea privind caracterul logic al propozițiilor, pe care am susținut-o ca rezultat al unei analize logice, de exemplu, cea a propozițiilor acestor sau altor studii logice, se poate răspunde aci numai indicând că aceste propoziții sunt parțial analitice, parțial empirice. Aceste enunțuri despre enunțuri și părți de enunțuri aparțin parțial *metodologiei* ~~pute~~ (de exemplu, o serie care constă dintr-un semn existențial și un nume de obiect nu sunt o propozițiune), parțial metalogicii descriptive (de pildă, „șirul de cuvinte ce se află într-un anumit loc al unei anumite cărți este lipsit de sens“). Metalogica va fi examinată în alt loc; se va arăta în acel context că metalogica, tratând propozițiile unei limbi, nu poate să fie ea însăși formulată în această limbă.

7. METAFIZICA – EXPRESIE A SENTIMENTULUI VIETII

Dacă spunem că propozițiile metafizicii sunt complet lipsite de sens, chiar nu spun nimic, atunci și cel ce împărtășește în mod rezonabil pozițiile noastre încearcă un sentiment de uimire: oare de ce atâția oameni, de altfel capete eminente, aparținând diferitelor epoci și popoare, și-au dat atâta osteneală, chiar cu efectivă ardoare, pentru metafizică, dacă aceasta nu constă în nimic altceva decât în simple cuvinte înșiruite fără sens? Și ar fi oare de conceput ca aceste opere să fi exercitat până în zilele noastre o așa de puternică acțiune asupra cititorilor și ascultătorilor, dacă ele nu ar conține în genere nimic, nici măcar erori? Aceste reticente sunt

legitime, întrucât de fapt metafizica totuși conține ceva; numai că acest ceva nu este un conținut teoretic. (Pseudo-propozițiile metafizicii nu servesc *la descrierea comportamentelor*, nici a celor existente (atunci ar fi propoziții adevărate), nici a celor inexistente (atunci ar fi cel puțin propoziții false); ele servesc doar *la exprimarea sentimentului vieții*.

Suntem îndreptățiți, probabil, să admitem că metafizica s-a dezvoltat pornind de la *mit*. Copilul este mâniat pe „masa rea“ pe care a lovit-o; primitivul se străduiește să împace demonul amenințător al cutremurului sau imploră divinitatea pentru o ploaie binefăcătoare. Întâlnim aci personificări ale fenomenelor naturii, care sunt o expresie cvasipoetică a raporturilor afective ale omului cu lumea înconjurătoare. Moștenirea mitului o reorânduiește pe de o parte poezia, care scoate la lumină și potentează, cu mijloace conștiente, contribuțiile mitului la viață; pe de altă parte vine teologia, în care mitul se dezvoltă într-un sistem. Care este de-acum rolul istoric al metafizicii? Poate că am putea să vedem în ea înlocuitorul teologiei pe treapta gândirii conceptuale sistematice. Sursele (presupuse) supranaturale ale cunoașterii invocate de teologie sunt înlocuite aci prin surse cognitive naturale însă (presupuse) supraempirice. La o privire mai îndeaproape însă, până și veșmântul de mai multe ori modificat acoperă același conținut, ca și în mit: aflăm astfel că și metafizica izvorăște din nevoia de a exprima sentimentele vieții, atitudinea în viață a oricărui om, poziția acestuia în ordinea afectivă și volițională față de lumea înconjurătoare, față

de semenii săi, de problemele ce le frământă viața, de destinele pe care omul le îndură. Acest sentiment al vieții se exprimă, cel mai adesea inconștient, în tot ceea ce omul face și spune; el își pune amprenta până și pe trăsăturile feței sale, poate și în ținuta mersului său. Mulți au încercat atunci nevoia de a exterioriza acest sentiment al vieții într-o formă particulară, în care el să devină perceptibil, mai intim și mai concentrat. Dacă astfel de oameni sunt înzestrați artistic, atunci ei află în crearea unei opere de artă posibilitatea de a se exprima. Cum se anunță în stilul și modul de a fi al operei de artă acest sentiment al vieții a fost încă de mult clarificat de mulți gânditori (de exemplu, *Dilthey* și elevii săi). (S-a întrebuit adesea aci expresia „Weltanschauung”; noi o evităm îndeosebi din cauza duplicității ei, prin care deosebirea dintre sentimentul vieții și teorie, una cu totul hotărâtoare pentru analiza noastră, este estompată). Pentru considerațiile noastre de aci este esențial numai faptul că arta este un mijloc de expresie adecvat pentru sentimentul vieții, iar metafizica – unul inadecvat. În și pentru sine nu ar fi, desigur, nimic de obiectat față de folosirea unui oarecare alt mijloc de expresie. În metafizică însă, lucrurile sunt de așa natură încât, prin însăși forma operelor, se dă iluzia a ceva ce ea nu este. Această formă este cea a unui sistem de propoziții care se află laolaltă într-un (aparent) raport de fundamentare, deci în forma unei teorii. Prin aceasta este imaginat un conținut teoretic, pe când, așa cum am văzut, așa ceva nu există. Nu numai cititorul, ci și

metafizicianul însuși se complace în iluzia că prin propozițiile metafizice se spune ceva, sunt descrise conținuturi de fapt. Metafizicianul crede că se mișcă în domeniul adevărului și falsului. În realitate însă, el nu a exprimat nimic, ci numai, ca și un artist, a figurat ceva. Faptul că metafizicianul se află sub această iluzie nu putem să-l deducem din aceea că el ia ca mediu de expresie limba, iar ca formă de expresie propoziții enunțiative; căci același lucru face și poetul liric, fără să se supună însă vreunei automatizări. Metafizicianul însă aduce pentru propozițiile sale argumente, reclamă acordul la conținutul lor, polemizează cu metafizicienii de altă orientare, întrucât în studiul său el caută să respingă *propozițiile* acestora. Poetul liric, dimpotrivă, nu se străduiește în poezia sa să conteste propozițiile din poezia unui alt poet; căci el știe că se află în domeniul artei, și nu în cel al teoriei.

Muzica este, probabil, cel mai pur mijloc de expresie pentru sentimentul vieții; căci ea este în măsura cea mai completă, degajată de orice este obiectual¹. Sentimentul armonic al vieții, pe care metafizicianul vrea să-l exprime într-un sistem monist, ajunge la expresia sa cea mai clară în muzica lui Mozart. Și dacă metafizicianul își exprimă sentimentul său dualist-eroic al vieții într-un sistem dualist, nu face el aceasta numai întrucât îi lipsește geniul lui Beethoven,

¹ „Obiectualul” traduce *das Gegenständlichen* (de la *Gegenstand* = obiect, în sens teoretico-gnoseologic).

de a da expresie într-un mediu adevărat acestui sentiment? În fond, metafizicienii sunt muzicieni fără dar muzical. De aceea, ei posedă o puternică năzuință spre munca în mediul teoreticului, spre înlănțuirea de concepte și de gânduri. În loc de a-și activa, pe de o parte, această năzuință în domeniul științei, iar, pe de altă parte, de a-și satisface nevoia de expresie în artă, metafizicianul amestecă cele două tendințe și creează un produs care nu contribuie chiar cu nimic la cunoaștere, iar sentimentului vieții îi dă numai o expresie insuficientă.

Presupunerea noastră că metafizica este pentru artă un surogat, unul, firește, incomplet, pare să fie confirmată și prin faptul că acel metafizician care posedă, probabil, cea mai puternică înzestrare artistică, anume *Nietzsche*, a fost cel mai puțin marcat de eroarea amestecului de care vorbeam mai sus. O mare parte a operei sale are un preponderent conținut empiric: este vorba acolo, de exemplu, de analiza istorică a anumitor fenomene de artă ori de analiza istorico-psihologică a moralei. În acea operă însă, în care el a exprimat cel mai puternic ceea ce alții exprimă prin metafizică sau etică, anume în *Zarathustra*, el nu alege forma teoretică, generatoare de eroare, ci, *în mod expres*, forma artei, poezia.

Adaus cu prilejul corecturii. Între timp, spre bucuria mea, am observat că și pe o altă latură și-a aflat expresia în numele logicii o energică respingere a filosofiei-neantului. Oskar Kraus oferă într-o conferință („Über Alles und Nichts“, Leipziger Rundfunk, 1. Mai 1930; *Philos. Hefte* 2, S. 140, 1931) câteva trimiteri la dezvoltarea istorică a Filosofiei-neantului și spune despre

Heidegger următoarele: „Știința s-ar face de râs, dacă ar lua în serios aceasta (Neantul) –, căci nimic nu amenință mai serios prestigiul oricărei științe filosofice decât o reînviere a acelei Filosofii a Neantului și Totului“. Mai departe, într-o conferință („Die Grundlegung der elementaren Zahlenlehre“, Dez. 1930 in der Philos. Ges. Hamburg; Math. Ann. 104, S. 485, 1931), *Hilbert* face următoarea observație, fără să menționeze numele lui Heidegger: „Într-una dintre cele mai noi conferințe filosofice aflu propoziția: «Neantul este cea mai categorică negare a totalității ființării». Acest enunț este instructiv prin aceea că, în ciuda scurtimei sale, ilustrează toate atacurile principale împotriva principiilor expuse în teoria mea a demonstrației“.